

А.М. Бойченко

Донецький національний університет, Україна

АМЕРИКАНСЬКА ЕКСПАНСІЯ В КРАЇНАХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ МІЖАМЕРИКАНСЬКОЇ СИСТЕМИ ВІДНОСИН (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)

У статті досліджено американську активність в країнах Латинської Америки і Карибського басейну в контексті формування міжамериканської системи відносин і її захисту від європейського втручання в ХІХ – на початку ХХ ст. Визначено витоки американського експансіонізму в Західній півкулі; охарактеризовано реальні можливості здійснення Сполученими Штатами одноосібної колоніальної політики; проаналізовано результати основних зовнішньополітичних надбань найсильнішої північноамериканської держави.

Актуальність проблеми. Становлення міжамериканської системи відносин протягом ХІХ ст. є невід’ємною складовою еволюції всієї системи міжнародних відносин. Центр її знаходився в Європі, оскільки саме європейські «великі держави» виступали головними «полюсами сили» протягом всього ХІХ і на початку ХХ століть. В той же час у другій половині ХІХ ст. у Західній півкулі народжується новий «полос сили» – Сполучені Штати Америки, які активно приступили до творення власне міжамериканської системи відносин.

Історіографія. У американській історичній науці означеній проблемі присвячені роботи А. Мехена, Д. Фостера, А. Куліджа, М. Хогена, Д. Папа, Г. Коннел-Сміта тощо. Більшість з них присвячені обґрунтуванню активної латиноамериканської політики США. Представники радянської історичної науки (Л.І. Зубок, Л.Ю. Сльозкін, М.К. Альперовіч, В.М. Руденко, Е.Л. Нітобург, І.І. Янчук, Н.Д. Луцький та ін.) акцентували увагу на методах та формах американського експансіонізму. Серед сучасних вітчизняних авторів доцільно назвати Є.Є. Камінського, у якого ми знаходимо критичний аналіз американської зовнішньої політики у різні періоди. В цілому ж проблема залишається актуальною та мало дослідженою українськими науковцями.

Мета даної статті полягає в дослідженні американської активності у країнах Латинської Америки і Карибського басейну в контексті формування міжамериканської системи відносин і її захисту від європейського втручання. **Задачі** роботи: визначити витоки американського експансіонізму в Західній півкулі; охарактеризувати реальні можливості здійснення Сполученими Штатами одноосібної колоніальної політики; проаналізувати результати основних зовнішньополітичних надбань найсильнішої північноамериканської держави.

Новизна роботи полягає у новаторському підході авторки до означеної проблеми, що ознаменувався акцентом на системотворчих процесах міжамериканських відносин. Методологію дослідження складають методи індукції та дедукції; системного аналізу; структурного аналізу; проблемно-хронологічний; порівняльно-історичний; типологічний; статистичний; синтезу (узагальнення). Авторка дотримувалась принципів історизму та об’єктивізму.

У вітчизняній та зарубіжній історіографії погляд на «доктрину Монро» як базову основу американського експансіонізму, передусім в Західній півкулі, став традиційним. Справді, у подальшому означена концепція стала важливим чинником утвердження пан-американського лідерства Сполучених Штатів, особливо в період посилення імперіалізму на рубежі ХІХ – ХХ століть. Проте не можна забувати, що поява «доктрини Монро» стала прямим наслідком двох надзвичайно значимих процесів: звільнення латиноамериканських держав від іспанського та португальського гніту; наступних спроб європейських країн

відновити старий порядок, передусім в контексті придушення іспанської революції 1820 – 1823 рр. Ідея проголошення обох частин американського континенту зоною, закритою для європейської колонізації, належала Дж.К. Адамсу, державному секретареві в адміністрації президента Джеймса Монро. Як політична доктрина вона була вперше викладена в липні 1823 р. у формі попередження уряду Росії.

На Веронському конгресі Священного союзу (20 жовтня – 14 грудня 1822 р.) жодних рішень з питання про визнання незалежності молодих латиноамериканських держав прийнято не було [1, р. 83]. Тоді міністр закордонних справ Великої Британії Дж. Каннінгем запропонував уряду США виступити зі спільною заявою про «несхвалення» кроків з боку Іспанії, направлених на повернення південноамериканських колоній. Хоча американські экс-президенти Т. Джефферсон і Дж. Медісон підтримали необхідність такого колективного демаршу, Адамс вважав за доцільне зробити заяву від імені лише Сполучених Штатів, щоб його країна не виглядала «шлюпою, що слідує в кільватері британського крейсера». Президент Монро погодився з думкою свого державного секретаря, але вважав більш розумним не поширювати таку заяву по дипломатичних каналах, а включити її в чергове щорічне послання президента до Конгресу Сполучених Штатів, яке було зачитано 2 грудня 1823 р. Перш за все, як базовий принцип проголошувалось: «...американські континенти, що домоглися свободи і незалежності і оберігають їх, відтепер не повинні розглядатися як об'єкт майбутньої колонізації з боку будь-яких європейських держав». Відзначивши, що доля європейських народів не є байдужою американцям, президент зауважив: «Ми ніколи не брали участі у війнах європейських держав, що стосуються їх самих, і це відповідає нашій політиці. Ми обурюємося з приводу завданих нам образ чи готуємося до оборони лише в разі порушення наших прав або виникнення загрози їм». Наостанок наголошувалося, що політична система європейських, передусім домінуючих, держав істотно відрізняється від політичної системи Америки. Тому з метою збереження дружніх євро-американських відносин оголошувалося, що будь-яка спроба поширити європейську політичну систему у Західній півкулі розглядатиметься у Вашингтоні як така, що представляє небезпеку для США й країн Нового Світу в цілому. «Ми не втручалися і не будемо втручатися у справи вже існуючих колоній чи залежних територій будь-якої європейської держави. Але що стосується урядів країн, які проголосили і зберігають свою незалежність, і тих, чия незалежність, після ретельного вивчення і на основі принципів справедливості, ми визнали, ми не можемо розглядати будь-яке втручання європейської держави з метою пригнічення цих країн або встановлення будь-якого контролю над ними інакше, як недружній прояв по відношенню до Сполучених Штатів» [2].

Водночас з «доктриною Монро» з'являється альтернативна, боліварійська концепція американської єдності, направлена на захист від європейського втручання. В ході боротьби іспанських колоній за незалежність Симон Болівар, лідер повстанців, прийшов до висновку про необхідність створення міцного союзу, здатного протистояти можливому втручання з боку Священного союзу. Першим практичним кроком повинно було стати проведення Панамського конгресу й створення конфедерації американських держав. Щоправда, напрямок дипломатичних місій на Північ і Південь Америки, виключаючи карибські країни, Бразилію і США, свідчив, що Болівар мав намір обмежити членство в конфедерації іспаномовними країнами, об'єднаними спільністю мови, історичної долі, походження та культури. Проте конфедерація повинна була принципово відрізнятися від Священного союзу, будучи «спільнотою братніх народів». У майбутньому передбачалася можливість переходу до більш високих форм політичного об'єднання. Поки ж пропонувалося заснувати асамблею повноважних представників для вирішення найнагальніших проблем, таких як захист від зовнішньої агресії, зміцнення спільних інтересів, усунення розбіжностей і конфліктів [3, с. 7-40]. Таким чином, Болівар розглядав укладення договорів про дружбу, союз і конфедерації не як самоціль, а як необхідний крок на шляху до вирішення головного завдання – створення латиноамериканського союзу [4, с. 194].

Все це свідчить про те, що в 1820-і роки перед країнами Західної півкулі постало складне завдання: по-перше, забезпечити існування власних політичних систем, які виникли внаслідок антиколоніальної боротьби за незалежність від європейських держав; по-друге, забезпечити формування суто міжамериканської системи відносин. Теоретичним підґрунтям на цьому етапі виступили концепції Дж. Монро та С. Болівара. В подальшому невдача іспаноамериканської конфедерації та розпад Великої Колумбії зробили південноамериканську ініціативу неактуальною. Зате перетворення Сполучених Штатів на одну з провідних капіталістичних країн надало нового значення «доктрині Монро».

Справді, посилення будь-якої держави завжди супроводжується подальшими спробами використати свою міць для досягнення суто власних інтересів. Сполучені Штати Америки не стали виключенням, розгорнувши досить широку політичну й особливо економічну експансію. В 1846 р. Сполучені Штати уклали договір з Новою Гранадою, згідно з яким отримали право на безмитний транзит через перешийок, а в 1849 р. підписали угоду з Нікарагуа про будівництво дороги через перешийок, в обмін на визнання суверенітету і територіальної цілісності цієї країни. Це привело до укладення англоамериканського договору Клейтона-Булвера, який гарантував нейтральність майбутнього міжокеанського каналу й свідчив про визнання Сполучених Штатів як центральноамериканської держави [5, с. 11].

Проте об'єктивно США не потребували надзвичайно активної експансії. Надзвичайно багаті і різноманітні природні ресурси країни забезпечували промисловість повністю майже всією необхідною сировиною, а настільки ж багатий і величезний внутрішній ринок стимулював на основі потужного розвитку техніки безперервне і швидке розширення виробництва без того, щоб змушувати його до пошуків зовнішніх ринків. Тому промисловий вивіз Сполучених Штатів далеко відставав від аналогічного вивозу Британії або Німеччини. Промислове виробництво зазнавало такого бурхливого розвитку, що не тільки поглинало значну частину вільних національних капіталів, але й залучало широкі капіталовкладення з-за кордону (в першу чергу з Британії).

Значна частина виробленого в країні прибутку спрямовувалася на освоєння неозорих західних областей. Ємність внутрішнього ринку обумовлювалася масовим припливом переселенців з Європи, що досяг кульмінації в 1840 – 1850-х роках. Увага правлячих кіл країни було зосереджено в цей період переважно на вирішенні складних внутрішньополітичних питань. Нарешті, великих матеріальних витрат вимагала проведена політика прирощення американської території за рахунок найближчих сусідів – Мексики, англійських, французьких та іспанських володінь у Північній Америці.

У силу відсутності вільних капіталів лише дуже незначна доля американських капіталовкладень потрапляла за межі країни: в Канаду, Центральну і Південну Америку, Китай, Японію, на сусідні Антильські (Куба, Пуерто-Ріко, Сан-Домінго) і на деякі віддалені тихоокеанські острови (Гавайські, Самоа). Зазначені обставини і проблеми в цілому сковували протягом 60 – 70-х років XIX століття зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні устремління Сполучених Штатів. Вся увага в цей період була зосереджена всередину країни.

Все це, на думку авторки, спростовує уявлення про «доктрину Монро» лише як про концептуальну основу для проведення імперіалістичної політики в Західній півкулі. Навпаки, вона зберегла своє значення як засіб оборони Нового Світу від європейського втручання до початку XX століття.

У 1895 р. Р. Олні, державний секретар США в кабінеті президента Г. Клівленда, визнав за необхідне попередити Великобританію від втручання в справи країн Латинської Америки, стверджуючи, що Сполучені Штати Америки є «практично суверенними» на американському континенті і «практично невразливі» для будь-якого (або навіть усіх) держав. Однак в 1902 р. не тільки Великобританія, але й інші європейські країни, зокрема Німеччина та Італія, визнали можливим втрутитися у внутрішньополітичну кризу у Венесуелі з метою змусити президента країни К. Кастро сплатити борги іноземним креди-

торам. Фактично Великобританія й Німеччина розгорнули бойові дії проти Венесуели. Становище ускладнювалося виступом Аргентини: міністр закордонних справ Драго 29 грудня 1902 р. звернувся до США з нотою, у якій засуджувалися дії європейських держав відносно Венесуели. З великими труднощами уряду США вдалося вирішити цю проблему як третейському судді.

Задля попередження подібних ситуацій у майбутньому з «доктрини Монро», на думку Т. Рузвельта, слід було зробити новий висновок, який президент виклав у посланні Конгресу від 6 грудня 1904 р.: «Хронічний безлад або ж нездатність, наслідком якої є загальне ослаблення всього цивілізованого суспільства, може викликати в Америці, як і всюди, нагальну потребу в інтервенції цивілізованої нації. У Західній півкулі прихильність США до «доктрини Монро» може примусити їх в кричущих випадках таких заворушень або нездатності, хоча і з небажанням, виконувати роль міжнародної поліцейської сили». Проте у посланні відзначалося і наступне: «Наші інтереси і інтереси наших південних сусідів, по суті, є ідентичними. Наші сусіди володіють багатими природними ресурсами, і, якщо в межах їх кордонів будуть дотримуватися законність і справедливість, процвітання обов'язково прийде до них. За умови дотримання цими країнами основоположних законів цивілізованого суспільства вони можуть бути впевнені в тому, що ми будемо ставитися до них доброзичливо і з щирою симпатією. Ми втрутимось в їхні справи лише в крайньому випадку і лише тоді, коли стане очевидним, що їх нездатність або небажання добитися справедливості у себе в країні і за кордоном порушили права Сполучених Штатів або ж спровокували іноземну інтервенцію на шкоду всім американським державам» [6]. На думку авторки, це свідчить про розуміння взаємозалежності між обома Америками, з однієї сторони, та намагання Вашингтону гарантувати американську безпеку – з іншої. При цьому необхідно зважати на конкретно-історичні умови: на початку ХХ століття принцип рівноправності народів не став практикою міжнародних відносин. Поділ людства на «цивілізовану» й «не цивілізовану» частини був характерним для передових західних держав.

Показовою в цьому сенсі є ситуація з Домініканською Республікою. Її фінансові справи на початку ХХ ст. перебували в повному розладі. Уряд Т. Рузвельта поквапився втрутитися, посилаючись при цьому на необхідність запобігти інтервенції європейських кредиторів. За дорученням державного департаменту американський посланець в Домініканській Республіці Даусон порекомендував президентові Моралесу звернутися до уряду США з пропозицією взяти на себе тягар керівництва митницями та справлянням митних зборів, щоб за рахунок цього джерела доходів задовольнити претензії вже всіх кредиторів. 20 січня 1905 р. у столиці Домініканської Республіки Сан-Домінго було підписано угоду з урядом Сполучених Штатів. США гарантували територіальну цілісність Домініканської Республіки, брали на себе упорядкування її зовнішніх і внутрішніх боргових зобов'язань, а також управління митницями та митними доходами, з яких 45% повинно було виділятися до бюджету республіки, а решта йшла на сплату боргів і відсотків по них. Величина домініканського боргу жорстко регламентувалася. У статті 3 конвенції зазначалося: «До тих пір, поки Домініканська Республіка повністю не сплатить по своїх боргових зобов'язаннях, її державний борг не може бути збільшений без попередньої згоди між урядом Домініканської Республіки й Сполученими Штатами. Така ж сама згода необхідна і для зміни ввізного мита» [7, с. 420].

У своєму посланні конгресу від 3 грудня 1912 р. президент США У. Тафт зауважував: «Центральна Америка потребує нашої допомоги у впорядкуванні боргу. Мета нашої політики в Центральній Америці полягає в тому, щоб допомогти таким країнам, як Нікарагуа та Гондурас. Вони негайно почнуть приносити прибуток. Національний зиск для США подвійний. Зрозуміло, що доктрина Монро особливо необхідна в країнах, прикордонних з Панамським каналом, та тих, які знаходяться в зоні Карибського моря. Там також реалізація цієї доктрини лягає тягарем на Сполучені Штати. Саме тому надзвичайно важливо, щоб держави цього регіону були позбавлені важких іноземних боргів і не піддавали

розладу власну фінансову систему, а також щоб їм не загрожувала постійна небезпека міжнародних конфліктів, яка виникає внаслідок безладу всередині країни. Виходячи з цього, Сполучені Штати із задоволенням заохочуватимуть та підтримають американських банкірів, які забажають простягнути руку допомоги для фінансового відродження таких держав, тому що таке фінансове відродження й захист митниць від того, щоб вони стали здобиччю можливих диктаторів, одним ударом унеможливує загрозу з боку іноземних кредиторів й можливість революційного безладу. Інший зиск для Сполучених Штатів полягає в тому, щоб поживити усі південні та центральні порти, підприємництво й промисловість Півдня. Республіки Карибської та Центральної Америки володіють великими природними багатствами. Вони потребують лише стабілізаційних заходів, а також засобів фінансового відродження, щоб досягти миру й процвітання, одержувати прибуток й владу для себе і в той же самий час створювати умови, сприятливі для взаємовигідного товарообміну зі Сполученими Штатами» [8, с. 256-257]. Це свідчить про те, що офіційний Вашингтон поставив перед собою досить складне й відповідальне завдання – сприяти економічному процвітання в порубіжних країнах (і цілих субрегіонах) з метою забезпечення стабільності на панамериканському просторі. Не маючи змоги не допустити в Західну півкулю європейські країни військово-політичними засобами, Сполучені Штати прагнули звузити економічні можливості подібного просякання.

«Незважаючи на значні переваги, надані нашою географічною близькістю і величезними ресурсами, – іншими словами, завдяки нашим природним багатствам, а не нашим розумним діям – Сполучені Штати, на жаль, не готові не тільки сьогодні, але і в перспективі затвердити свій вплив в зоні Карибського моря і в Центральній Америці в такому масштабі, який був би співмірний з масштабом їхньої зацікавленості. У нас немає військово-морського флоту, але що набагато гірше – ми і не хочемо мати військово-морський флот, який міг би зіграти важливу роль в будь-якій суперечці з тими державами, інтереси яких виявляться протилежними нашим. Ми не маємо баз в глибині або на кордонах країн Карибського басейну. Багато інших держав мають такі бази й не тільки володіють значними географічними перевагами для контролю за ситуацією на морі, але й отримують додаткову допомогу від оборонних споруд, що робить їх флот практично непереможним. Ми ж в районі Мексиканської затоки не маємо навіть натяку на військово-морську верф, яка могла б служити базою для наших військових операцій», – таку оцінку військовим можливостям США давав теоретик морської сили А. Мехен [9]. Іншими словами, військово-морський потенціал Сполучених Штатів не був достатнім для проведення справді імперіалістичної політики.

Звісно, не можна ідеалізувати зовнішньополітичну практику Сполучених Штатів у розглядуваній період. Слідом за Кубою, Панамою і Домініканською Республікою жертвами дипломатії долара і «великої кийки» стали Нікарагуа, Гаїті, а потім і інші країни Центральної Америки. Вже в період президентства Мак-Кінлі і Рузвельта Центральна Америка і Карибське море були перетворені в сферу переважного впливу США. Не становила винятку і Мексика. При диктатурі Діаса відбулося підпорядкування економіки Мексики капіталу Сполучених Штатів. Пізніше, до часу Першої світової війни Мексика стала жертвою великої збройної інтервенції США. У більшості країн Центральної Америки Велика Британія визнала себе вимушеною відступити на друге місце. Інакше йшла справа в Південній Америці. Там вплив англійського імперіалізму залишався переважачим, особливо в Аргентині, Чилі, Бразилії, Уругваї, Колумбії [10, с. 513].

Складність досліджуваного періоду, на думку авторки, полягає в тому, то міжамериканська система відносин стала наслідком взаємодії найрізноманітніших, часто вкрай протилежних процесів. Економічна експансія Сполучених Штатів Америки з метою отримання власного зиску супроводжувалася заходами, направленими на стабілізацію господарської ситуації в регіоні. Адже значна частина карибських та латиноамериканських

держав виявилася нездатною забезпечити умови для свого розвитку. Фінансова залежність від європейських кредиторів ставила під сумнів суверенітет означених держав. В свою чергу це дискредитувало державотворчу практику в Новому Світі в цілому.

Важливо, що Сполучені Штати були такою капіталістичною країною, яка, на відміну від європейських імперій, не потребувала негайної колоніальної експансії. Внутрішній потенціал дозволяв їм розвиватися за рахунок власних резервів. Водночас США не мали достатньої військової сили, щоб проводити самостійний загарбницький курс.

Все це дозволяє стверджувати, що період кінця XIX – початку XX ст. став періодом творення міжамериканської системи відносин, вісью яких стали американо-латиноамериканські відносини. Саме специфіка та суперечливість цих процесів робить їх актуальними для подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Webster C.K. Britain and the independence of Latin America. 1812 – 1830 / Webster C.K. – London, 1968. – 545 p.
2. Доктрина Монро [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.grinchevskiy.ru/19/doktrina-monro.php> – Назва з екрана.
3. Lecuna V. Relaciones diplomaticas de Bolivar con Chile y Buenos Aires. – Vol. I. – Caracas, 1954. – 360 p.
4. Глинкин А.Н. Дипломатия Симона Боливара / Глинкин А.Н. – М. : Международные отношения, 1991. – 352 с.
5. Сагирян А.А. Мировой океан в международной стратегии США: Особенности формирования общенациональной политики / А.А. Сагирян. – М. : Наука, 1991. – 136 с.
6. Поправка Т. Рузвельта к доктрине Монро [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.grinchevskiy.ru/1900-1945/popravka-ruzvelta.php> – Назва з екрана.
7. Treaties, conventions, international acts, proceedings and agreements between the USA and other countries. – New York, 1990. – 836 p.
8. Documents of American history / [Henry Steel Commager]. – New York, 1973. – 640 p.
9. Соединенные штаты смотрят за пределы своей территории [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.grinchevskiy.ru/19/soedinennie-shaty-smotrat.php> – Назва з екрана.
10. История дипломатии. Дипломатия в Новое время : в 4 т. Т. 2 / [А.А. Громько, И.Н. Земсков, В.А. Зорин, В.С. Семенов, С.Д. Сказкин, В.М. Хвостов]. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1963. – 820 с.

А.Н. Бойченко

Американская экспансия в странах Латинской Америки как фактор становления межамериканской системы отношений (конец XIX – начало XX ст.)

В статье исследована американская активность в странах Латинской Америки и Карибского бассейна в контексте формирования межамериканской системы отношений и ее защиты от европейского вмешательства в XIX – начале XX вв. Определены истоки американского экспансионизма в Западном полушарии; охарактеризованы реальные возможности осуществления Соединенными Штатами единоличной колониальной политики; проанализированы результаты основных внешнеполитических достижений сильнейшего североамериканского государства.

А.М. Boychenko

American Expansion in Latin America as the Factor for Rising of Inter-American Relations (late XIX – early XX century)

The article explored the American activity in Latin America and the Caribbean in the context of forming inter-American relations and the protection from the European intervention in the XIX – early XX centuries. The sources of American expansionism in the Western Hemisphere are identified, the real possibilities of the United States in the sole colonial policy are described, the results of the major foreign policy achievements of the strongest North American state are analyzed.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2012.